

Geografia regionu

Autor: Alina Kępińska

Termin Sieradzkie nie jest precyzyjny. Nawet historia tak określanego regionu stanowi niewielką pomoc w wyznaczeniu dokładnego obszaru regionu, ponieważ granice administracyjne w różnych okresach przebiegały tu różnorodnie. Za Sieradzkie uznaje się tu zatem nieco arbitralnie obszar administracyjny województwa sieradzkiego istniejącego w latach 1339-1793. Granice tego województwa zmieniały się w historii, np. w 1396 r. do Sieradzkiego dołączono ziemię wieluńską (obejmującą dwa powiaty: wieluński i ostrzeszowski), która jednak zachowywała pewną autonomię. Także powiaty południowo-wschodnie dawnego województwa sieradzkiego, mianowicie piotrkowski i radomszczański (w XVI w. nazywany radomskim lub radomskowskim) różniły się – i pod względem geograficznym, i pod względem językowym – od tzw. Sieradzkiego właściwego, obejmującego dwa powiaty, mianowicie sieradzki i szadkowski. Obszar tych dwóch ostatnich dawnych powiatów stanowił też centrum województwa sieradzkiego istniejącego w latach 1975-1998, dlatego na zamieszczonej tu mapie Sieradzkiego wyodrębniono też niedawne województwo, choć zwłaszcza jego południowe granice nie pokrywały się z historycznymi, np. obszar dawnej ziemi wieluńskiej został rozdzielony. Najbardziej naturalną (prawie w całości wyznaczoną przez dwie rzeki, Ner i Wolbórkę), stabilną, wcześniej ukształtowaną granicą była licząca ok. 150 km granica między województwem sieradzkim a łęczyckim, pozostałe granice województwa sieradzkiego, mianowicie z województwami sandomierskim i krakowskim, a także kaliskim i – poprzez ziemię wieluńską – ze Śląskiem, nie oparte o wyraźne elementy fizjograficzne, ostatecznie ustaliły się w ciągu XV w. Dawne województwo sieradzkie wyraźnie różni środowisko geograficzne, mianowicie znaczne obszary dawnych powiatów sieradzkiego i szadkowskiego jako należące do Niżu Środkowoeuropejskiego leżą na nizinach, zaś radomszczańskiego i piotrkowskiego, przynależąc do strefy Wyżyn Polskich – na obszarze wyżynnym, pagórkowatym, a na ziemi wieluńskiej obok wyżyn (Wyżyna Wieluńska, Wysoczyzna Wieruszowska czy Wzgórza Ostrzeszowskie) występują też obniżenia, np. Obniżenie Krzepickie czy Obniżenie Liswarty. Względne wysokości na terenach nizinnych nie dochodzą do 200 m, podczas gdy najwyższe wzniesienie w Sieradzkim, mianowicie góra Chełmno na terenie Wzgórz Radomszczańskich ma 316 m n.p.m. Sieradzkie jest wystarczająco nawodnione, a główna rzeka Warta w przeszłości stanowiła też szlak komunikacyjny. Gleby są tu przeważnie średniej klasy – bielicowe i piaskowe, jedynie w dolinach Warty i Prozny (zwłaszcza zaś na niewielkim obszarze Kotliny Sieradzkiej) – żyzne czarnoziemy i mady. Sieradzkie jest niejednorodne nie tylko pod względem geograficznym, ale także dialektalnym. Już w roku 1930 Kazimierz Nitsch w artykule O atlas językowy województwa łódzkiego wykazywał różnice między Wieluńskiem, Sieradzkim właściwym a południowo-wschodnimi krańcami dawnego województwa sieradzkiego. Przywołując ustalenia Kazimierza Nitscha, o podobnym zróżnicowaniu Sieradzkiego mówi też Zdzisław Stieber w pierwszej monografii gwar tego regionu, czyli w wydanej w Krakowie w 1933 r. pracy Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego. Za najważniejszą, omawianą na początku cechę regionu uznaje małopolskie przejście wygłosowego –ch w –k, tak określając jej zasięg: „Mianowicie całe Ostrzeszowskie (część Wieluńskiego na zachód od Prozny, dziś w woj. poznańskim), znaczna część właściwego Wieluńskiego i część Sieradzkiego na południe od Sieradza i koło Błaszek zachowały –k & larr; -ch wcale nieźle we wszystkich prawie kategoriach (z wyjątkiem typu grok, dak). Zaś różne resztki wymowy –k & larr; -ch zachowały się w pozostałej części Wieluńskiego i w większości Sieradzkiego bez dzisiejszych powiatów łaskiego i (prawie całego) piotrkowskiego” i. Ze względu na brak swoistych, wyrazistych cech, które wyodrębniłyby Sieradzkie spośród regionów sąsiednich, trudno wyznaczyć ściśle granice regionu – zarówno geograficznego, jak i dialektalnego. Są to ziemie przejściowe między dużymi regionami Polski, mianowicie Wielkopolską, Małopolską, Mazowszem, a także – poprzez ziemię wieluńską – Śląskiem. Te wielkie regiony dialektalne na mapach schematycznego podziału dialektów polskich są oddzielone od siebie prostymi liniami, a to oznacza, że granice Sieradzkiego, leżącego na styku czterech głównych dzielnic Polski, są tylko przybliżone, orientacyjne. Taki stan jest w pracach: Karola Dejny, Kazimierza Nitscha i Stanisława Urbańczyka, który granice dialektów wytycza zasadniczo za Kazimierzem Nitschem. Stan ten ilustrują tu następujące mapy szczegółowe: Sieradzkie (obszary obu historycznych województw) na tle schematycznego rozmieszczenia dialektów polskich wg Karola Dejny, oraz Rozmieszczenie dialektów wg Stanisława Urbańczyka z zaznaczonym obszarem Sieradzkiego (wszystkie mapy z Sieradzkiego wykonane przez Izabelę Stapor). Porównanie tych map wykazuje, że trudność sprawia ustalenie nie tylko samych granic występowania gwar Sieradzkiego, ale także ich przynależności do większego zespołu dialektalnego, mianowicie Wielkopolski (tak Karol Dejna i Maria Kamińska), bądź Małopolski (tak Kazimierz Nitsch i Stanisław Urbańczyk), por. też wstępne wiadomości w dziale Gwara regionu {link do: Gwara regionu}. Na różne traktowanie przynależności gwar Sieradzkiego do większych obszarów dialektalnych zwraca uwagę Jerzy Reichan, który w artykule zestawia mapy Kazimierza Nitscha oraz Karola Dejny. Różnice te są uwzględnione na zbiorczej mapie: Przynależność dialektalna Sieradzkiego, na której na tle obszarów obu historycznych województw

sieradzkich zaznaczono schematyczne rozmieszczenia dialektów według obu autorów. Geografię Sieradzkiego oprac. na podstawie: Jan Dylík, *Ukształtowanie powierzchni i podział na krainy podłódzkiego obszaru*, Łódź 1948. Henryk Rutkowski, *Granice państwowych jednostek terytorialnych*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe XVI wieku*, pod red. Stanisława Trawkowskiego, t. 5. *Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. Henryka Rutkowskiego opracowali Krzysztof Chłapowski, Anna Dunin-Wąsowiczowa, Stefan K. Kuczyński, Kazimierz Pacuski, Elżbieta Rutkowska, Stanisław Trawkowski, Małgorzata Wilska, Warszawa 1998, cz. 2. *Komentarz, indeksy*, s. 26-29. Małgorzata Wilska, *Środowisko geograficzne*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe XVI wieku*, pod red. Stanisława Trawkowskiego, t. 5. *Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. Henryka Rutkowskiego opracowali Krzysztof Chłapowski, Anna Dunin-Wąsowiczowa, Stefan K. Kuczyński, Kazimierz Pacuski, Elżbieta Rutkowska, Stanisław Trawkowski, Małgorzata Wilska, Warszawa 1998, cz. 2. *Komentarz, indeksy*, s. 19-25. Stanisław Marian Zajączkowski, *Osadnictwo i stosunki własnościowe Sieradzkiego na przełomie późnego średniowiecza i czasów nowożytnych*, [w:] *Między północą a południem. Sieradzkie i Wieluńskie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Materiały z sesji naukowej w Kościerzynie koło Sieradza (4-6 grudnia 1991 r.)*, pod red. Tadeusza J. Horbacza i Leszka Kajzera, Sieradz 1993, s. 31-47, i Zdzisław Stieber, *Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego*, Kraków 1933, s. .ii Karol Dejna, *Dialekty polskie*, Wrocław 1973, s. 86.iii Mapa dołączona do książki: Kazimierz Nitsch, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, wyd. drugie, zmien. przez autora, Warszawa 1960.iv Mapa w: Stanisław Urbańczyk, *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. 7, Warszawa 1984.v Jerzy Reichan, *Gwary polskie w końcu XX w.*, [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, pod red. Walerego Pisarka, s. 262-278, s. 270-271.